

Cerkiew stanowiła konkurencję dla nowej idei i tym samym ograniczała wpływy partii w społeczeństwie. Po drugie, większość proletariatu, do którego odwoływał się nowy system, wywodziła się ze społeczności wiejskiej, przenoszącej się do miast w poszukiwaniu pracy. Społeczeństwo agrarne, na co zwraca uwagę Marian Broda, przywiązane było do wzorców analizowania świata wynikających z prawosławia. Należy tym samym zadać sobie pytanie o znaczenie Cerkwi w carskiej Rosji. Co istotne, władza duchowa uznawana była za podległą władzy świeckiej, w przeciwieństwie do sytuacji na Zachodzie, gdzie Kościół dążył do dominacji. Tym samym „ideowość”, która ją zastąpiła, stwarzała wzorce postępowania i postrzegania rzeczywistości przez obywateli. Podobnie partia bazowała na sposobie postrzegania władzy przedrewolucyjnej przez lud, która także uległa specyficznej sakralizacji. Car był postrzegany jako „ziemski Bóg”, a zachwianie władczej potęgi wręcz podważało podstawy porządku społecznego. Co się z tym wiąże, członkowie społeczeństwa uważali siebie za równych, choć owa równość wynikała z braku praw. Zmniejszenie znaczenia cara, tym samym brak wiary w jego moc sprawczą, było postrzegane jako bezpośrednia determinanta rozwarstwienia i powstania nierówności społecznych. Bazując na tak ukształtowanej roli władzy, bolszewicy, w odróżnieniu od komunistów zachodnich, mieli poniekąd gotowy grunt do wprowadzenia reżimu totalitarnego.

Książka Mariana Brody koncentruje się jedynie na kwestiach ustanowienia komunizmu w tym kraju, nie przedstawiając szerszego spojrzenia na zagadnienie samej ideologii. Ogranicza się przede wszystkim do ukazania uwarunkowań, wynikających z tradycji narodu, porównując myślenie rosyjskie tylko z zachodnim, nie odnosząc się do kontekstu światowego. Niewątpliwie ciekawe z punktu widzenia nauki byłoby postawienie pytania o podobieństwa w rozpatrywanych przez autorów sferach nie tylko pomiędzy Rosją i Zachodnią Europą, lecz także pomiędzy innymi narodami, które poparły ideologię komunistyczną. Można jednak uznać, że założeniem autora było raczej ukazanie wpływu mentalności i tradycji rosyjskiej (rosyjski w znaczeniu *russkij*) na kształtowanie się określonego modelu sprawowania rządów, zarówno w kontekście władzy caratu i ideologii komunistycznej, jak i przyszłych reżimów w państwie-kontynencie, niż odniesienie się do samej teorii ideologii.

Joanna Dziuba

Wanda Supa: *Biblia a współczesna proza rosyjska*.
Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2006, 342 s.

Publikacja Wandy Supy w naturalny sposób wpisuje się w nurt polskich badań dotyczących związków Biblii z twórczością rosyjskich pisarzy, która jest efektem głębokich przemyśleń i dotyczy spojrzenia na współczesną prozę rosyjską przez pryzmat Biblii. Zasygnalizowany problem jest dość trudny z tego względu, że postawy pisarzy rosyjskich wobec wiary i religii nigdy nie były jednoznaczne, a po zwycięstwie rewolucji październikowej jeszcze bardziej skomplikowały się. Dwa światopoglądy, religijność i ateizm, przez długie lata z mniejszym lub większym natężeniem funkcjonowały obok siebie.

W polu zainteresowań badawczych autorki znalazły się utwory dwojakiego rodzaju. Jedne powstały w warunkach popaździernikowych, gdy kwestie światopoglądowe były rozstrzygane przez władzę państwową w postaci decyzji, dekretów i ustaw. Niektóre utwory, takie jak *Doktor Żywago* Pasternaka, *Wydział spraw zbędnych* Dombrowskiego, *Zamach na miraże* Tiendriakowa, tryptyk Maksimowa *Siedem dni stworzenia*, *Kwarantanna*, *Pożegnanie znikąd*, *Psalm* Gorensteina oraz *Moskwa — Pietuszki* Wieniedikta Jerofiejewa stanowią przejaw oporu przeciw ówczesnemu stanowi rzeczy. Drugie — zostały napisane w nowej sytuacji politycznej, po rozpadzie ZSRR. Do nich należy *Piramida* Leonowa, *Przekleci i zabici*

Astafjewa, *Sąd Ostateczny* Wiktora Jerofiejewa. Do analizy autorka wybrała utwory uznane przynajmniej przez część literaturoznawców za wybitne — występują w nich, znaczące dla całościowego przesłania, bezpośrednie nawiązania do Biblii. Dodatkowym kryterium doboru prezentowanych w monografii tekstów jest „aksjologiczna różnorodność i estetyczna innowacyjność”. W dziewięciu odrębnych i obszernych rozdziałach, oprócz wprowadzenia, uwag końcowych, streszczenia w kilku językach, indeksu nazwisk, autorka w sposób dość przystępny — i co najważniejsze, metodologicznie uporządkowany — przybliży czytelnikowi zasygnalizowany problem. Zasadnicze rozważania na początku każdego rozdziału poprzedzają zwięzłe informacje biograficzne oraz historycznoliterackie dotyczące okoliczności tworzenia i publikacji poszczególnych utworów.

Odwołania do Biblii były podejmowane przez pisarzy rosyjskich z różnych pozycji światopoglądowych i artystycznych. Duży wpływ miały na nie wydarzenia polityczne i stosunek do religii. Już we *Wprowadzeniu* autorka sięga do historii problemu — do czasów przymusowej ateizacji społeczeństwa rosyjskiego. Przytoczone fakty socjologiczno-historyczne oraz dane statystyczne świadczą o niszczycielskiej i niezwykle brutalnej polityce państwa wobec instytucji kościelnych i wyznawców różnych religii. Atmosfera zagrożenia i strachu wycisnęła swe piętno na ówczesnej literaturze.

Z kolei w utworach „przywróconych” i tych, które powstały w ostatnich dziesięcioleciach XX oraz na początku XXI wieku, zauważa się inne zjawiska. Pojawia się tu nowy typ świadomości religijnej, który jest odzwierciedleniem postaw społeczeństwa rosyjskiego wobec religii. Z jednej strony jest to religijne przebudzenie i powrót do tradycji, do „stanu przedateistycznego”, z drugiej — „powrót do kultury przyrody w przekonaniu, że tradycyjne religie niewiele mają do zaoferowania” i w trzeciej, postawa modernistyczna, zakładająca ekumenistyczne zbliżenie wszystkich religii.

Jeżeli zaś idzie o związki literatury z Biblią, to w analizowanych w monografii utworach pojawiają się „wszelkie z możliwych nawiązań, poczynając od apoteozy, po negację niektórych utrwalonych sensów, po parodię; od cytowania dosłownego i dociekania przesłania, zmierzającego do zrozumienia, po celowe przeinaczenie i polemikę; traktowanie biblijnej sytuacji jako punktu wyjścia do tworzenia własnych opowieści lub dopisywanie dalszego ciągu wybranych utworów”.

W pierwszym rozdziale „*Doktor Żywago*” *Borisa Pasternaka w kontekście sacrum prawosławnego* Wanda Supa analizuje artystyczną specyfikę powieści, która przejawia się w gatunkowej strukturze utworu oraz w koncepcji bohaterów, w związku z tradycją i literackiej konkretyzacji takich kategorii jak: mądrość Boża, paschalność, miłosierdzie, pokuta, łaska, wolność, przebaczenie, odkupienie. Z punktu widzenia wartości uniwersalnych Pasternak odzwierciedlił epokę widzianą oczami człowieka, poszukującego sensu życia i to zarówno w powieści, jak również w liryce, osadzonej w tematyce i aksjologii sakralnej. Świat przedstawiony jego powieści został zorganizowany na przeciwstawieniu dwóch kategorii antropologicznych — przedrewolucyjnej prawosławnej i radzieckiej ateistycznej. Wanda Supa podkreśla pozytywną rolę wiary w zetknięciu z moralnym zdżczeniem i degradacją osobowości „ludzi wyzwolonych”.

Chrześcijańskie zasady poddane próbie na człowieczeństwo w dylogii Jurija Dombrowskiego stały się przedmiotem rozważań w drugim rozdziale recenzowanej książki (*Kontekst historyczno-biblijny w „Wydziale spraw zbędnych” Jurija Dombrowskiego*). Autorka zauważa, że podstawowym chwytem stylistycznym są paralelizmy treściowo-symboliczne między współczesnością i historią, które dotyczą sytuacji, wydarzeń z epoki stalinowskiej i znajdują odpowiedniki w historii starożytnej i Nowym Testamencie. Na uwagę zasługuje fakt, że poruszając temat wiecznych mechanizmów ludzkiego postępowania, Dombrowski, który z autopsji znał życie łagrowe i więzienne, nie oskarżał tych, którym przypadła rola współczesnych mu Piłatów i Judaszów.

Trzeci rozdział — *Wirtualizacja Nowego Testamentu w powieści Władimira Tiendriakowa „Zamach na miraże”* — dotyczy przemian światopoglądowych, przejścia od ateizmu do religii ludzi ze środowiska naukowego. Bohaterowie powieści podejmują wysiłek analizy Nowego Testamentu, by stworzyć wirtualną rzeczywistość bez Chrystusa. Do swojego utworu Tiendriakow włączył pięć przypowieści, z czego trzy pochodzą z Nowego Testamentu. Autor fabularyzował pewne ich szczegóły i dopisał ciąg dalszy przedstawianych zdarzeń. Wanda Supa podkreśla, że powieść Tiendriakowa nie tylko odzwierciedla dylematy epoki, ale porusza też temat koegzystencji osób o różnych światopoglądach.

Władimir Maksimow, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli fali emigracji rosyjskiej, w tryptyku psychologicznym (*Siedem dni stworzenia, Kwarantanna, Pożegnanie znikąd*) stworzył przekonujący portret radzieckich komunistów, którzy pod wpływem trudów życia zmienili swój światopogląd i przybliżyli się do wiary. Autorka monografii zwraca uwagę, że w tryptyku Maksimowa miłość jako religijna siła ontologiczna pochodzi od Boga i jest jednym z najważniejszych Jego Darów, a Chrystus jest zawsze obecny na stronicach jego powieści. Zgodnie z prawosławną tradycją Bóg jako synonim miłosierdzia, cierpliwości i łaski jest dawcą dobra, „moralnym prawodawcą”, „najwyższym autorytetem”. Maksimow dostrzegł kryzys kultury afirmacyjnej, a okres radziecki postrzegął jako czas błędzenia ludzkości mieszczący się w planach Bożych.

Innego zdania był Fridrich Gorensztein, który uważał, że przyczyną gniewu Bożego i będących jego konsekwencją plag jest słaba wiara (piąty rozdział — *Historia radziecka w kontekście Starego Testamentu. „Psalm” Fridricha Gorenszteina*). Autor *Psalmu* był pisarzem poszukującym i eksperymentującym, syntetyzującym realistyczne odzwierciedlenie rzeczywistości z uniwersalną problematyką istnienia. Będąc wyznawcą judaizmu, Biblię traktował jako źródło kultury. Dopasowywał jej fragmenty do współczesnych mu wydarzeń, dopisywał ciąg dalszy przepowiedni proroków, z zapożyczeń budował nowe całości znaczeniowe, polemizował, a nawet zmieniał sens niektórych wypowiedzi biblijnych autorów. Kluczowym problemem jego twórczości pozostaje stosunek do Żydów, do religii oraz relacje między ludźmi różnych religii. W *Psalmie* zastosował stylizacje na wiele odmian wypowiedzi prorockich, takich jak mowa karcząca, groźba, pouczenie, przepowiednie. Z punktu widzenia kompozycji powieść została napisana w formie pięciu przypowieści na wzór Pięciu Ksiąg. Dotyczą one najbardziej dramatycznych faktów z radzieckiej historii — wielkiego głodu, drugiej wojny światowej i jej następstw, stalinowskich represji i antyżydowskiej kampanii — odbieranych jako kary Boże.

Szesty rozdział to *Postmodernistyczna percepcja Biblii. „Moskwa — Pietuszki” Wieniedikta Jerofiejewa*. Utwór ten jest najwybitniejszą pozycją w dorobku tego utalentowanego pisarza i jest reprezentatywny dla pierwszej (z trzech) fazy rosyjskiego postmodernizmu. Zdaniem autorki w tekście pojawiają się częste odwołania do Świętej Księgi, nie mają one jednak formy bezpośrednich cytatów. W kontekst typowo modernistyczny Jerofiejew wpisał zapożyczenia sparafrazowane, aluzje, naśladowanie stylu w niektórych fragmentach tekstu i nawiązanie do najważniejszych obrazów — do Boga, Chrystusa, aniołów, szatana oraz do biblijnego systemu wartości. Mimo że Jerofiejew uważał religię za moralny drogowskaz, dostrzegł, iż wiara w Boga nie jest w stanie uchronić człowieka przed cierpieniem i rozczarowaniem.

W siódmym rozdziale *Bóg ludzi „prostych” i „małych” w powieści Wiktora Astafjewa „Przeklęci i zabici”* autorka analizuje utwór z gatunku prozy wojennej, w którym pisarz zawarł własne doświadczenia frontowe. Wiktor Astafjew wyeksponował moralną wyższość ludzi wierzących nad niewierzącymi. Pisarz przekonująco ukazał psychologiczne znaczenie wiary dla ludzi prostych, niewykształconych, znajdujących się w ekstremalnym niebezpieczeństwie lub prześladowanych. Dużą rolę w swej powieści przypisał modlitwie błagalnej i modlitwie-skardze. Więź z problematyką religijną sygnalizuje również tytuł i nawiązanie

w jego treści do określonego systemu, motta do każdej części zaczerpnięte z Pisma Świętego, parafrazy pouczeń, kierujące uwagę odbiorcy na wieczne pytania o sens istnienia.

W *Piramidzie* Leonowa (ósmą rozdział — *Profetyzm i nauka jako podstawy gnoseologii w „Piramidzie” Leonida Leonowa*) Biblia pełni rolę głównego intertekstu, z której zapożyczenia pisarz porównuje z pracami heretyków, apokryfami i z judaizmem, islamem, buddyzmem, marksizmem. Okres radziecki Leonow postrzegał jako czas „opuszczenia przez Boga”, z drugiej zaś strony uważał, że mieści się on w planie zbawienia ludzkości. Leonow, zastanawiając się, czy świat może istnieć bez Boga, doszedł do wniosku, że nie jest to możliwe, gdyż przykład ZSRR świadczy o tym, że będzie on wówczas zmierzał ku samozagładzie.

Rozdział dziewiąty (*Sfera sacrum i profanum w „Sądzie Ostatecznym” Wiktora Jerofiejewa*) dotyczy pisarza zaliczanego do drugiej fali rosyjskiego postmodernizmu. Zaprezentowany w jego powieści stosunek do wiary i Biblii jest charakterystyczny tylko dla pewnej części społeczeństwa, ponieważ dominuje w nim żywioł destrukcji i degradacji materialnego i duchownego świata. Związki z Biblią sygnalizuje tytuł powieści, a w jej treści przejawiają się one na różnych poziomach organizacji tekstu, np. w przywoływaniu postaci Boga i Chrystusa, w bezpośrednich rozmowach bohaterów o Księdze, w obecności jawnych i ukrytych cytatów włączonych przez autora w zniżający, zwulgaryzowany kontekst, w którym ma miejsce gra biblijną metaforą i konkretem. Poza tym Wiktor Jerofiejew w przedstawieniu obrazu Chrystusa nawiązał do Jego alternatywnych biografii.

Wanda Supa, dokonując podsumowania w *Uwagach końcowych*, zwraca uwagę, że poruszone w przeanalizowanych utworach kwestie świadczą o tym, iż Biblia odzyskała należne jej miejsce w świadomości wielu przedstawicieli społeczeństwa rosyjskiego. W niektórych powieściach występuje krytyka Kościoła jako instytucji, ale żaden z pisarzy nie kwestionuje wielkości Świętej Księgi i przekazywanego przez nią gnoseologicznego i estetycznego doświadczenia. Wspólną cechą nawiązań była ocena radzieckiej przeszłości, interpretacja doświadczeń historycznych narodu rosyjskiego w kontekście chrześcijańskich wartości oraz niepokój o przyszłość Rosji i losy świata.

Monografia Wandy Supy zasługuje na szczególną uwagę, ponieważ wnosi nowe, głębsze spojrzenie na trudne problemy oraz przedstawia je w przystępny, klarowny sposób. Można ją polecić nie tylko profesjonalnym historykom literatury, lecz również szerokiemu kręgowi odbiorców zainteresowanych tą tematyką.

Walentyna Jakimiuk-Sawczyńska

Gramatyka a tekst. Red. H. Fontański, J. Lubocha-Kruglik.

Katowice: Agencja Artystyczna PARA 2007, 240 s.

Analiza struktury tekstu stwarza możliwość lepszego wniknięcia w jego złożoną naturę, a także dostarcza istotnych informacji, które rzucają nowe światło na odrębność stylów funkcjonalnych. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na książkę pod redakcją Henryka Fontańskiego i Jolanty Lubochy-Kruglik *Gramatyka a tekst* wydaną przez Agencję Artystyczną PARA. Publikacja ta zawiera 16 artykułów podejmujących bardzo zróżnicowaną problematykę: od refleksji ogólnoteoretycznych po empiryczne analizy konkretnych zjawisk. Jest ona ważnym głosem w dyskusji nad złożoną problematyką dotyczącą badań nad strukturą tekstu, tym cenniejszym, że przedstawia wieloaspektowy sposób podejścia do tematu. Recenzowana praca stanowi próbę spojrzenia na tekst jako specyficzną jednostkę językową o własnej gramatyce, semantyce i pragmatyce. Uwadze poleca się kwestie związane z pojęciami tekstu i dyskursu, relacje tekst–zdanie oraz tekst–gatunek, poziomy orga-